

RN 102a

RAZVOJ PODEŽELSKIH NASELIJ V OBČINI KOPER

MIRJAM POŽEŠ

Ljubljana, december 1990

VSEBINA

1. Uvod
2. Opredelitev pojmov
3. Splošno o zgradbi in obliki naselij
4. Namen in cilji naloge
5. Zgradba podeželskih naselij
6. Zgradba vasi Gračišče

Literatura

Priloge

1. UVOD

Podeželska naselja v Sloveniji so v obdobju t.i. industrializacije in z njo povezane urbanizacije močno spremenila svoj značaj. Ta preobrazba se kaže v spremembah socialne in ekonomske strukture prebivalcev, funkcij naselij, kot tudi v spremembah velikosti in zunanje podobe naselij.

Te spremembe, v veliki meri posledica stihijskega poseganja na podeželje, so povzročile konflikte v razvoju, kar je zahtevalo uveljavljanje ruralnega planiranja, načrtnega urejanja podeželja in podeželskih naselij.

Pri načrtovanju razvoja podeželja gre v prvi vrsti za izenačevanje življenjskih razmer med mestom in vasjo, kar pomeni zagotavljanje delovnih mest, ustrezne oskrbe, zdravstvenega varstva, izobraževanja, rekreacijskih možnosti oziroma primerne dostopnosti (stroškovne in časovne) do teh dejavnosti. Pomembna je komunalna opremljenost in zdravo bivalno okolje. Poseben pomen v okviru urejnjaja podeželja ima načrtovanje kmetijske proizvodnje.

Vedno več pozornosti pa je tudi na podeželju namenjeno oblikam, fiziognomiji, preglednosti, urejenosti, (estetske in pomenske) kulturne pokrajine kot celote, še posebej pa naselij. Izhodišče in kvaliteta te urejenosti je kulturna dediščina, upoštevanje značilnosti kulturne pokrajine in naselja, ki so se izoblikovale skozi stoletja. To dediščino je potrebno dograjevati v merilih, ki so se oblikovala v dosedanjem razvoju. Upoštevati je potrebno pomene in značilnosti, ki so se vtisnila v pokrajino in naselje in jih dopolnjevati, ne pa uničevati, z današnjimi vizijami, možnostmi, predstavami o urejenosti in redu.

Naselja v občini Koper, njihov razvoj, nas bo zanimal prav iz tega zornega kota, značilnosti ohranjanja in (ali) zanikanja te kulturne dediščine, izražene v zgradbi naselij. Zanima nas, kakšna je podoba podeželskih naselij, kaj jo oblikuje in kako se spreminja v sedanjosti.

2. OPREDELITEV POJMOV

Naselja, kot predmet proučevanja, se nam v osnovi razkrivajo iz dveh zornih kotov. V prvem primeru spoznavamo funkcije naselja oziroma človeka in njegove dejavnosti v tem naselju.

Drug vidik proučevanja je oblikovni ali fiziognomski (formalni). Obsega materialno stvarnost, fizično pojavnost naselja.

Ta materialna stvarnost, pozidan in zazidan prostor v vseh svojih značilnostih (srečujemo še izraze fizična pojavnost - Pirko-
vič-Kocbek, 1982, antropogene danosti - Marinko, 1979, grajena
struktura - Gabrijelčič, 1985) ustvarja specifično obliko.

Posamezno obliko lahko opredelimo z oblikovnimi in strukturnimi značilnostmi, ki so (Gabrijelčič, 1985, str.352):

1. Značilnosti materiala oziroma objekta, ki je predmet našega opazovanja in se kažejo kot zaporedja ali vzorci sprememb v prostoru in času.

2. Značilnosti strukture, ki pomenijo medsebojni odnos delov, pri katerem prevladuje splošni karakter celote in se kažejo kot kompozicija, v kateri pomeni struktura zavestno izkušnjo uporabe njenih elementov v njihovih kombinacijah.

3. Značilnosti abstraktnega, simoličnega pomena, ki se izražajo preko prej opisanih materialnih in strukturnih lastnosti predmetov, vendar pa v prenešeni, simbolni obliki.

V nadaljevanju nas bo zanimal le drugi vidik spoznavanja in proučevanja oblike (naselja): elementi naselja in njihovi medsebojni odnosi, ki tvorijo zgradbo naselja (ne strukture - ta izraz ima lahko tudi širši pomen - npr. ustroj, Vrišer, 1984, str. 4).

Elementi pozidanih in nepozidanih površin naselja imajo svoje specifične značilnosti (oblikovne in funkcijske), ki opredeljujejo odnose in tvorijo zgradbo, naselje, kot celoto. Pomemben del te zgradbe je izražen v tlorisu naselja.

Oblikovne značilnosti naselja pa se kažejo v silhueti, gabaritu, izgledu, vedutah, podobi naselja ter likovno prostorskih kvalitetah objektov in uličnih ambientov (Drozg, 1988, str. 21). Gre za drugačen pristop proučevanja istih elementov naselja. Sinteza obeh pristopov omogoča celovito spoznavanje morfoloških značilnosti naselja (zgradbe in oblike).

V slovenski geografiji podeželskih naselij se izraz oblika uporablja nekoliko ožje, združuje le naslednje kriterije: velikost, strnjenost zazidave in značaj, obliko tlorisa (Melik, 1933, Ilešič, 1933, 1948). V našem besedilu uporabljamo v tem primeru izraz zgradba.

V nemški geografski literaturi so te značilnosti naselij združene v izrazu Form, Ortsform, Siedlungsform, za opredeljevanje oblikovnih in fiziognomskih značilnosti pa se uporabljajo pojmi kot Gestalt, Ortsbild (primerjaj Lienau, 1986, Schwarz, 1966).

Večkrat uporabimo pojem podoba naselja. Pomeni čutno zaznavo oblikovnih in strukturnih značilnosti naselja, vizualno strukturo naselja (Urbanistični terminološki slovar, 1975). V podobnem smislu (kot videz) uporabljamo tudi fiziognomija naselja.

3. SPLOŠNO O ZGRADBI IN OBLIKI NASELIJ

a) Dejavniki oblikovanja zgradbe in oblike podeželskih naselij

Podobo podeželskega naselja oblikujejo zgradbe, dvorišča, vrtovi in sadovnjaki, ulice, trgi, posamezna drevesa in grmičevje ter druge nepozidane površine. Pomembna je velikost, številčnost, predvsem pa medsebojna razporeditev in odnosi teh elementov, kar

predstavlja zgradbo naselja. Celotno obliko dajejo naselju še barve, gradbeni materiali in stili, višine objektov, oblika in naklon streh itd. Za celovito podobo naselja je nadalje pomembna tudi njegova lega v pokrajini.

Dejavniki, ki oblikujejo vsakokratno podobo naselja, so zelo različni, njihov pomen se spreminja od naselja do naselja, zlasti pa v času.

Za oblikovanje zgradbe in oblike podeželskih naselij je prav gotovo pomembna njihova agrarna funkcija, ki zahteva določene gospodarske objekte in njihovo razporeditev. Druge, neagrarne dejavnosti (obrt, trgovina, šola itd.) izbirajo drugačne lokacije znotraj naselja in zahtevajo specifične objekte. Prav tako je pomembna ekonomska in socialna struktura prebivalcev: npr. stavbe bogatejših in vplivnejših ljudi v vasi imajo običajno posebno lego in izgled.

Na lego naselja, potek prometnic in razporeditev objektov vplivajo naravne razmere. Pomemben je relief (zlasti strmina), mikroklimatske razmere (vetrovi, osončenost), potek in značaj vodotokov, lega in obseg rodovitnih površin. Naravne razmere se odražajo tudi v izboru gradbenega materiala.

Velik vpliv pri oblikovanju naselja ima kulturno okolje, ki pogojuje določeno regionalno tipiko v gradnji objektov in naselij. Ta se kaže v podobnosti zasnove hiš in naselij znotraj določenega območja tako v mestu kot na podeželju. Razlike med mestom in vasjo v "kulturni regiji" so posledica različnih funkcij in stopnje bogatstva (zelo očiten je primer istrskih mest in vasi).

Podoba posameznih objektov in naselja v celoti je nadalje odvisna od tehnike stavbarstva.

Na oblikovanje zgradbe naselja vplivajo tudi upravno - regulacijski posegi in predpisi: določila o gradnji objektov, njihovem odmiku - od prometnic, parcelne meje, med seboj, od komunalnih in energetskih vodov itd. Določen vpliv ima tudi zemljiška, davčna politika ipd.

Pravzaprav bi lahko preprosto rekli, da je oblika naselja izraz življenja, odslikava življenjskega reda v določenem časovnem obdobju (Schirmacher, 1988).

Razvojne možnosti posameznih naselij se v času spreminjajo in so odvisne od širših družbeno-ekonomskih razmer. V razvoju vsakega naselja je vedno prisotna možnost tako ekspanzije kot nazadovanja, vsaka ima specifičen odraz v naselju.

Današnja podoba podeželskih naselij je odraz stoletnega razvoja. Vsaka nova doba, demografska in gospodarska rast ali nazadovanje, nove tehnike stavbarstva, novi kulturni vplivi in drugačne vrednote vsake nove generacije, vse to je puščalo sledi v zgradbi in obliki naselja. Pa vendar je vse do začetka t.i. industrijske dobe zaradi počasnosti in postopnosti sprememb v družbeno-ekonomskem razvoju vsaka nova doba le dograjevala zgradbo naselja in upoštevala tradicionalna razmerja, pomene in zlasti naravne razmere. Tako npr. Sedej ugotavlja: "hiša, čeravno je predstavljal "zadnji krik mode" sredi 18. stoletja, ni v ničemer razvradnotila (še ohranjenih) starejših arhitektur v naselju ali bližnji okolici. Prilagodila se je prostoru po dimenzijah, merilih in zasnovi. Od srede 19. stoletja naprej pa sledimo pojavom, ki so pravzaprav šokantni. Zdi se nam, kot da bi ljudje tekmovali v tem, kdo bo prej in bolj učinkovito posegel v trdno strukturiran vaški organizem" (Sedej, 1980, str. 143-144).

V nadaljevanju Sedej piše, da prve velike spremembe niso bile v zasnovi kmečke hiše, ampak se je najprej spremenila velikost in število oken, nato pa višina prostorov. Talna zasnova objektov se je začela spreminjati šele med obema vojnama (ibid., str. 145).

b) Spreminjanje podobe naselij pod vplivom urbanizacije

Večje in pomembnejše so bile spremembe na podeželju v obdobju po drugi vojni, ko je bila industrializacija intenzivnejša in načrtnejša in je poleg mest zajela tudi podeželje. Dejavniki, ki so v tem obdobju in še danes oblikujejo zunanjo podobo naselij, so zlasti naslednji.

1. Industrializacija je omogočila zaposlitev deagrariziranega prebivalstva v nekmetijskih dejavnostih, kar je na vasi ustvarilo nov socialni sloj prebivalcev, ki je svoj način življenja vedno bolj usmerjal - prilagajal vzorom v mestu, kar se kaže tudi v oblikovanju bivalnega okolja (hiše, dvorišča, lokacije novih hiš).

2. Razvrednotenje kmetijske dejavnosti in neustrezna kmetijska politika sta zmanjšali pomen in vlogo kmetov in kmetijske zemlje. S tem je bil razvrednoten odnos tako do vaše tradicije kot do najboljše kmetijske zemlje (v psihološkem in ekonomskem smislu).

3. Tehnološki napredek in dvig družbenega ter osebnega standarda so prinesli na vas mehanizacijo in nove načine organizacije kmetijske proizvodnje, pri gradnji in obnovi objektov pa nove materiale in tehnike stavbarstva. Razvoj infrastrukture (vodovodno omrežje ali samo rezervoarji, kanalizacija ali samo greznice) je postavil nove pogoje pri lociranju in razporeditvi objektov. Avtomobil je zahteval nove in drugačne prometne ureditve.

4. Množična informacijska sredstva so tudi v vas prinesla nove poglede in zahteve glede oblikovanja bivalnega in delovnega okolja. Vzori, ki so se nekoč omejevali le na bližnje mesto, se danes razširjajo tako rekoč na cel svet.

Intenzivnost in značaj preobrazbe podeželskih naselij je različna. Glavni dejavniki te t.i. urbane preobrazbe so, kot navaja Sedlar, širša lokacija v gospodarsko aktivnem prostoru, bližina prometnega omrežja ali lastna gospodarska aktivnost naselja (Sedlar, 1974, str.44).

V območjih intenzivnejše urbanizacije se prostorska preobrazba kaže najprej v rasti naselij. Nove stavbe nastajajo ne glede na nekdanja pravila lokacije, najpogostejše sodobne lokacije so:

- zazidavanje praznih parcel med hišami in gradnja neposredno za gradbeno črto starega jedra;
- gradnja na njivah in izoliranih lokacijah;
- gradnja ob glavnih vpadnicah kot obcestna rast naselja;
- gradnja na ločenih organiziranih kompleksih (Sedlar, 1975, str. 47).

Za nove dele naselij so značilni tudi novi tipi stanovnijskih in gospodarskih objektov. Sedlar navaja naslednje glavne spremembe v preobrazbi kmečke v nekmečko podeželsko hišo: tloris se iz podolgovate oblike spremeni v kvadratno, kar vpliva tudi na obliko strehe. Nove hiše so podkletene, dvignjene nad zemljišče približno za 1m - 1,5m, medtem ko so kmečke hiše pritkične. Hiša je dobila tako popolnoma nova razmerja in novo merilo, ki nima prav nič skupnega z originalno kmečko hišo, izginila pa je tudi neposredna zveza med stanovanjem in dvoriščem, kakršna je bila značilna za kmetijsko domačijo. Pojavljajo se novi gradbeni materiali (za streho, omete, tlake itd.), opaža pa se tudi hotelno opuščanje gradbenih elementov in materialov, ki so jih uporabljali na vasi (Sedlar, 1975, str. 53-59).

Nove funkcije so v urbaniziranih naseljih oblikovale nova središča ali povzročile korenito prenovo starih jeder.

Zgradba in oblika naselij se ne spreminja samo v območjih urbanizacije temveč tudi v območjih depopulacije ali stagnacije števila prebivalcev ali sploh gospodarske rasti. Tu ostajajo mnoge hiše ali celi deli naselij prazni, prav tako pa rastejo

novi deli vasi s primestnimi tipi hiš. Sedej npr. ugotavlja, da se je na Kozjanskem ohranilo manj starih kmečkih hiš kot okoli Radovljice, ki sodi med bolj razvite občine (Sedej, 1980, str. 146). V pasivnih območjih Slovenske Istre ostajajo manjše vasi prazne, ob prometnicah pa nastajajo povsem novi zaselki (npr. Beli Kamen, Križišče Puče), ob opuščeni jedri vasi rastejo nove hiše.

V teh primerih se zastavlja nasprotno vprašanje: koliko obstoječe, podedovane arhitekture in zgradba naselja vplivajo na značaj prostorskih sprememb v naselju. Prav gotovo je res, da so arhitekture na že nekoč bolj razvitih in prehodnih območjih in okrog starih kulturnih centrov solidnejše, bogatejše in primernejše za življenje kot pa lesene, z blatom ometane hišice v subpanonskem svetu (npr. Kozjansko, ibid, str. 147). Vendar so tudi majhne kamnite hiše, postavljene tesno druga ob drugi, brez možnosti širjenja, brez vrta in pravega dvorišča, kar je značilnost mnogih istrskih vasi, vedno manj po godu današnjemu vaščanu. Vzrok opuščanja starih jeder vasi in nastajanje novih zaselkov in vasi v velikem delu koprškega podeželja je morda tudi v tem, da jih je razvoj, ki omogoča posodabljanje bivalnega okolja, zajel šele v zadnjih desetih letih. Zaradi nekontinuiranega vlaganja in posodabljanja stanovanjskega fonda, pa tudi zaradi manjših omejitev pri namembnosti zemljišč, je bilo smotrnejše in primernejše zgraditi novo hišo (v Bertokih, na Škofijah, v Pobegih, v območjih zgodnejše urbanizacije, je opuščanja mnogo manj, obnovljene so tudi stare hiše v jedru vasi, še intenzivnejše je obnavljanje na območjih razložene poselitve, kjer sam značaj naselja dopušča dograjevanje).

c) Vrednotenje sodobnih sprememb v zgradbi in obliki vasi

Sodobne spremembe v značaju novih stavb in njihovi lokaciji, podoba novih in obnovljenih podeželskih naselij sploh, so odraz možnosti in želj njihovih prebivalcev. Mnogo bolj kot v mestu so prebivalci podeželja ustvarjalci svojega bivalnega okolja (relativna svoboda pri izbiri lokacije in načrta, ki ga pri gradnji

še spreminjajo). Zato so z njim povsem zadovoljni in ga ocenjujejo pozitivno.

Drugačna pa so mnenja, ki prihajajo s strokovnih krogov. Kot že rečeno, ocenjuje Sedej tak razvoj kar kot šokanten. Mušič ugotavlja, da se preobrazba našega podeželja vrši v glavnem stihijsko (Mušič, 1980, str. 59) in dalje pravi, da so osnovni arhitekturni in urbanistični problemi naših podeželskih naselij danes in v bodoče prav v razpadu tradicionalne in s krajino usklajene podobe in izraza naselij. Po njegovem mnenju bi neugodne posledice funkcionalne in oblikovne preobrazbe naših podeželskih naselij in krajine omililo iskreno upoštevnje regionalnih značilnosti, merila, gradiva, oblikovanja in drugih arhitektonskih elementov ter komponent (ibid, str. 70-71).

Podobna, bolj ali manj negativna, stališča o sodobnem prostorskem razvoju na podeželju zasledimo tudi v delih drugih avtorjev (npr. Mihevc, 1977, Marinko, 1979 in 1986, Drozg, 1988) in se zato zavzemajo za načrtno urejanje podeželskih naselij.

Nujnost ohranjanja sledi, ki so jih v naselju in kulturni pokrajini v celoti oblikovali in zapustili naši predniki, pojasnjuje Gabrijelčič z naslednjimi potrebami, vrednotami in značilnostmi človekovega življenja: "Prostor omogoča izoblikovati človeku eksistenčno ogrodje, v katero vgrajuje svojo osebnostno strukturo. Formiranju takšnega ogrodja pa služi dvoje psiholoških funkcij: orientacija in identifikacija. Obe ti funkciji lahko pride ta do popolne veljave le v okoljih, kjer imajo prostorski elementi celovit pomen, izraz in pripovedno moč. Mnogokrat ima to izpovedno moč zasnova mestnega ali vaškega tlorisa ali posamezne arhitekture, lahko pa tudi le nek emotivni motiv, vezan na preprost zapis v prostoru. Človekove minule gradnje v prostoru predstavljajo torej ogrodje kolektivnega spomina. Danes, v obdobju materialne blaginje, vse to rušimo, v imenu napredka in nekega novega "reda" v prostoru. Vendar pa vodijo učinki popolnega zanikanja kulturne zapuščine pogosto prav v nasprotno. Vtis popolnega nereda, pravega kaosa, obenem pa monotonije, ki je značilna za današnja mesta, je med drugim tudi posledica popolnega zanikanja kulturne kontinuitete v prostoru" (Gabrijelčič, 1985, str. 10-11).

V nadaljevanju Gabrijelčič ugotavlja, da je podedovana struktura pokrajine vse bolj kot procesu spreminjanja in nadgrajevanja podvržena procesu degradacije. Poznavanje teh procesov in njihove destruktivne moči v kulturni pokrajini nas opozarja na to, da današnja urbanistična politika razpolaga le s sredstvi za realizacijo neke kvantitativne racionalizacije teh procesov, ne pa, da bi iskala vzgibe v prisotni identiteti pokrajin, ki predstavljajo s svojimi originalnimi in neponovljivimi značilnostmi nenadomestljiv pogoj za oblikovanje kolektivne kulturne identitete (ibid., str. 17).

d) Načrtno urejanje naselij

Dosedanja uvodna razmišljanja o obliki, podobi naselij, njenem spreminjanju in zahtevah po načrtnejšem poseganju v to obliko so nas pripeljala do naslednjih ugotovitev.

- Fiziognomija, zgradba in oblika naselij je tako v preteklosti kot danes rezultat številnih dejavnikov. Kateri med njimi imajo pri današnjem oblikovanju podeželskega naselja najpomembnejšo vlogo, je pomembno vprašanje, ko želimo načrtno usmerjati njihov nadaljnji (prostorski) razvoj (tu gre tako za socio-ekonomske strukture prerbivalcev, funkcijo naselja, lego v gospodarskem prostoru, naravne razmere itd., kot za značilnosti obstoječih objektov in naselja sploh).

- Osnovna cilja razvoja podeželja - izenačevanje življenskih razmer na podeželju s tistimi v mestu in ohranjanje kulturne kontinuitete in identitete pokrajine (ta je v ospredju šele v zadnjem času) si sama po sebi ne nasprotujeta, dejansko pa lahko pripeljeta do nasprotij in konfliktov, ker izhajata iz različnih vrednotenj istega pojava.

- Osrednje vprašanje, ki izhaja iz teh razmislekov je, kaj sploh je zgradba in oblika naselja, kako jo opisati, razložiti, razumeti. Kako celoto oblike naselja spoznati preko delov ne da bi

pri tem izgubili celoto. Sele tako razumevanje naselja, njegove zgradbe, pa tudi celotnega ustroja, razčlenitev naselja na osnovne elemente, odnose in območja, je lahko osnova nadaljnjega vrednotenja in usmerjanja prostorskega razvoja naselja.

Prostorsko, oblikovno urejanje podeželskih naselij je torej lokalnega značaja, odvisno od specifičnih, posamičnih razmer v vsakem naselju.

V mnogočem pa je odvisno tudi od širših, regionalnih razmer, od razvojnih možnosti in usmeritev regije, v kateri leži. Zagotovitev ustreznih delovnih mest in oskrbe oziroma dostopnost do teh dejavnosti ter komunalna infrastruktura so dejavniki, ki omogočajo življenje v naselju in s tem tudi vzdrževanje in razvijanje njegove oblike.

Se na enem nivoju je prostorsko urejanje naselij vpeto v širše družbene razmere. Gre za mehanizme in različne upravno - pravne predpise, ki določajo, usmerjajo, omejujejo prostorski razvoj. Gre npr. za vprašanje, v kolikšni meri zemljiška, kreditna, davčna, urbanistična, kmetijska politika in iz njih izhajajoči predpisi vplivajo na določen razvoj in kakšne so možnosti znotraj teh sistemov ta razvoj preusmeriti, pospešiti, zavreti.

4. NAMEN IN CILJI NALOGE

V nadaljevanju naloge je seveda nemogoče zajeti vso široko problematiko razvoja, čeprav samo prostorsko - oblikovnega, podeželskih naselij, ker ta zahteva interdisciplinarni pristop. Zato smo izbrali le del iz široke palete usmerjanja prostorskega razvoja podeželskih naselij. Odločili smo se spoznati in prikazati značilnosti zgradbe posameznih naselij in dileme ter perspektive nadaljnjega razvoja, ki se kažejo v značilnostih današnje zgradbe teh naselij.

Zgradba naselja, oblikovana skozi stoletja, predstavlja kulturno dediščino, ki jo je, glede na današnje prevladujoče vrednote v družbi, potrebno ohranjati.

Na drugi strani so značilnosti prostora kot del kvalitet življenjskega okolja pomembne s socialno - psihološkega zornega kota. Povezane so s psiho-socialnimi funkcijami kot so orientacija, identifikacija, komunikacija. V okviru zgradbe so v tej zvezi pomembne kvalitete kot so usklajenost, preglednost (kar pomeni usklajenost novega s starim, podedovanim, organsko rast novih delov naselij iz starih jeder), jasne razmejitve in členitve prostora (javno - zasebno, medsebojni odnos stavb ipd.), vključenost elementov v naravno okolje (upoštevanje merila, odnosov v pokrajini upoštevanje pomena in izraza dominantnih objektov v naselju (Für das Dorf, 1983, str. 31-34).

Pri proučevanju zgradbe naselja nas zato zanima, kakšne so značilnosti zgradbe naselja tja do leta 1945, ko predvidevamo, da je bila rast organska, postopna in se je podrejela zakonitostim celote. V ospredje postavljamo vlogo naravnih razmer in vključenost naselja v pokrajino, obliko doma in njegov odnos do prometnic in sosedov. Pomemben je položaj javnih objektov in njihov pomen v zgradbi naselja.

Nadalje nas zanimajo lokacija in razporeditev objektov, nastalih kasneje. Predvsem nas zanima, v kolikšni meri upoštevajo oziroma ohranjajo značilnosti zgradbe starega naselja, kje so razlike in konflikti.

Kot tretji problemski sklop, ki pa smo se ga lotili bolj obrobno, je vprašanje možnosti in smeri nadaljnjega prostorskega urejanja naselja, tako starega jedra vasi kot novega dela.

Obrobno zato, ker razvojne konflikte opredeljujemo predvsem na podlagi značilnosti, ki smo jih ugotovili pri spoznavanju zgradbe (opuščanje objektov, njihovo spreminjanje, rušenje itd.). Dejavnike, ki povzročajo razvojne konflikte, smo opredelili le okvirno. Spoznali smo jih iz razgovorov s prebivalci. Iskanje in

vrednotenje vseh vzrokov, ki so povzročili ugotovljeno stanje, bi nas vodilo v posamičnosti, ki so lahko od vasi do vasi zelo različne (nekje je hiša opuščena zaradi družinskih razmer - ni bilo otrok, nerazumevanje med generacijami itd., pri lokaciji objekta imajo nekje večji pomen sosedski odnosi, drugje individualne želje in možnosti ali celo predsodki).

Te individualne, posamične razmere pa je vsekakor potrebno upoštevati, ko pristopamo k prenovi ali sploh urejanju naselja. Prenova bo uspešna le v primeru, ko bo izvajana v okviru konkretnih želj in možnosti prebivalcev vasi.

5. ZGRADBA PODEZELSKIH NASELIJ

A) Splošno o obravnavanju zgradbe naselij

Fiziognomske in oblikovne značilnosti naselij ugotavlja geografija s proučevanjem njihove velikosti, položaja ali topografije in zgradbe (morfologije) (Vrišer, 1984, str. 168).

Kot že uvodoma rečeno, je vsebina pojmov pri obravnavi fiziognomskih značilnosti naselij lahko zelo različna, tudi zato, ker jih obravnavajo različne stroke, razlike pa so tudi znotraj samih strok.

Vrišer govori o fiziognomski in morfološki zgradbi, kar pomeni notranjo sestavo mesta ali točneje mestno oblikovitost. Zgradbo mesta tvorijo mestni tloris, nepozidane in pozidane površine ter določena raba tal (Vrišer, 1984, str. 114). Celovit mestni organizem, ki ga oblikujejo vse sestavine v medsebojni soodvisnosti (prostorsko-fiziognomske značilnosti, funkcije, socio-ekonomska struktura prebivalcev) imenuje ustroj mesta.

Vresk govori o morfološki strukturi mesta, ki jo razume kot prostorsko razporeditev in medsebojni odnos morfoloških elementov v mestnem prostoru (Vresk, 1980, str.).

Morfologija je nauk o zgradbi in obliki. Morfologija naselij pomeni proučevanje značilnosti in zakonitosti v izgradnji in oblikovanju urbaniziranega (v smislu pozidanega) prostora (Drozg, 1988, str.16).

Postopek proučevanja morfologije naselij se imenuje morfološka analiza. To je poseben strokovni postopek, katerega predmet je urbani prostor v svoji fizični pojavnosti oziroma prostorske oblike mesta v svojem družbenem okviru. Proučuje jih tako, da sledi dvojnemu postopku: od poznavanja družbenih okoliščin prehaja na poznavanje ustrznih oblik materialnega sveta, včasih pa tudi v nasprotni smeri - na podlagi znanih oblik sklepa na neznane zgodovinske okoliščine (Pirkovič-Kocbek, 1982).

Gre torej za celovit, kompleksen pristop k proučevanju naselja v njegovi "fizični pojavnosti", saj obravnava oblikovne značilnosti, njihovo povezanost z družbeno-ekonomskimi dejavniki in njihovo spreminjanje v času.

Vendar take celovite obravnave morfologije naselij, kot ugotavlja Drozg ob pregledu literature, pravzaprav še nimamo (Drozg, 1988, str. 14). Tako geografi kot urbanisti, arhitekti, umetnostni zgodovinarji večinoma obravnavajo le en vidik ali le posamezen element morfologije naselij (podrobnejši pregled literature je v delih Pirkovič-Kocbek, 1979 in Drozg, 1988). Predmet proučevanja so v glavnem le mesta.

Pri obravnavanju morfologije podeželskih naselij v okviru geografije je poleg velikosti, morda predvsem zaradi preglednosti, majhnosti, enostavnosti, v ospredju le en element ali bolje odnos, znotraj celotne zgradbe in oblike naselij. Gre za tloris, ki ponazarja potek prometnic in razporeditev pozidanih površin. Značilnosti tlorisa so uporabljene kot vir spoznavanja in razlikovanja, tipologije različnih "oblik" podeželskih naselij, pa tudi njihovega razvoja.

Melik razvršča kmetijska naselja po obliki v različne tipe z upoštevanjem naslednjih kriterijev: velikost, sklenjenost in oblika tlorisa. Govori o samotnih kmetijah, razloženih naseljih, zaselkih in vaseh. Te deli glede na razporeditev kmečkih domov še dalje v gručaste vasi, vasi v vrsti, obcestne vasi in središčne vasi (Melik, 1933).

Tem kriterijem spoznavanja oblike podeželskih naselij doda Ilešič še obliko zemljiške razdelitve (Ilešič, 1933, 1948).

Podobne kriterije opredeljevanja različnih oblik podeželskih naselij uporablja tudi Durjava. Kmečka naselja razvršča v tipe z upoštevanjem prostorske razporeditve domov, njihove notranje organizacije ter medsebojne oddaljenosti (Durjava, 1986).

V nemški geografski literaturi je oblika podeželskega naselja opredeljena z velikostjo, obliko tlorisa in gostoto zazidave (Lienau, 1986, str. 80). Najpomembnejši kriteriji, ki se pojavljajo pri opisovanju in razvrščanju naselij v tipe po obliki tlorisa, so pravilnost - nepravilnost zasnove, linearnost, polarnost, ploskovnost in gostota zazidave (ibid., str. 92).

Pri opisovanju in spoznavanju tlorisnih zasnov angleških vasi uporablja Roberts naslednje kriterije njihovega razvrščanja:

- pravilna - nepravilna osnovna zasnova,
- oblika tlorisne zasnove: linearna, gručasta (mrežasta ali radialna),
- prisotnost zelenic,
- enostavna ali sestavljena zasnova vasi (Roberts, 1987, str. 26-27).

Tlorisna zasnova ni le vir spoznavanja in razvrščanja naselij, je tudi vir spoznavanja in razumevanja njihovega razvoja (geneze) in razumevanja preteklosti, nekdanjih socio-ekonomskih razmer in drugih dejavnikov oblikovanja naselij (Roberts, 1987, Born, 1977; Born opredeljuje tipe in modele razvoja različnih oblik podeželskih naselij in poljske razdelitve v srednji Evropi).

Kompleksnejše se zgradba, obenem z obliko naselij in oblikovnimi značilnostmi posameznih elementov, obravnava v okviru prenove vasi. Pozidan prostor je poleg funkcijske ustreznosti pomemben kot nosilec kulturne dediščine in določenega psihološko - socialnega pomena (Für das Dorf, str. 31-35, Gabrijelčič, 1985, str. 10).

V okviru prenove in urejanja naselij so zato poleg lokacije in razporeditve različnih tipov objektov pomembne še barve, gradbeni materiali, oblike streh, značaj vrat, oken, oblikovanje fasad itd. Poleg spoznavanja značilnosti in zakonitosti razvoja je v ospredju vrednotenje. Obravnavajo se posamezna naselja, zato so pristopi, načini proučevanja lahko zelo različni, odvisni od specifičnih razmer in postavljenih ciljev (Razvoj in urejanje vasi v Sloveniji, 1980, Marinko, 1979 in 1986, Drozg, 1988, Ogorelec, 1989, Hoyer, 1983, Für das Dorf, 1983, Leben und Wirtschaften im Dorf, 1987, Das Bayerische Dorfserneuerungsprogramm, 1989).

B) Metodologija proučevanja zgradbe podeželskih naselij

Zgradba je le del v spoznavanju fiziognomskih, morfoloških značilnosti podeželskih naselij.

Pomeni lokacijo, razporeditev in medsebojni odnos pozidanih in nepozidanih površin v naselju. Pri podeželskih naseljih so to stanovanjski in gospodarski objekti, ki tvorijo kmečke domove, objekti z javnimi funkcijami (šola, cerkev, gostilna), ceste in trgi, vrtovi, sadovnjaki, druge kmetijske površine znotraj naselja, posamezna drevesa in druga vegetacija.

Pri proučevanju zgradbe so bolj kot posamezni elementi in njihove značilnosti pomembni odnosi med njimi. Zato obravnavamo le tiste značilnosti elementov, ki so pomembne za oblikovanje teh odnosov.

Tako opredeljena zgradba naselja se nam kot predmet proučevanja razkriva z več zornih kotov:

- a) spoznavanje zgradbe - razčlenjevanje celote na sestavne dele in zveze med njimi, njihovo analiziranje in vrednotenje v okviru celote;
- b) spreminjanje zgradbe naselja v času (rast in oblike te rasti, geneza);
- c) spoznavanje dejavnikov, ki so to zgradbo oblikovali in spreminjali (danes, v določenem časovnem obdobju)
- d) vrednotenje zgradbe naselja, njenih delov ali posameznih elementov.

Zgradbo naselja opišemo in analiziramo le z upoštevanjem vseh treh oziroma štirih pristopov, vendar je od cilja proučevanja odvisno, katere vsebine bodo v ospredju.

Pri našem prikazu zgradbe podeželskih naselij na koprskem podeželju smo postavili v ospredje spoznavanje značilnosti zgradbe - ugotavljanje tistih značilnosti elementov in zvez znotraj zgradbe, ki jo ustvarjajo in vplivajo tudi na celotni izraz naselja.

Podrobnejša vsebina navedenih štirih sklopov je v našem spoznavanju zgradbe naslednja.

- a) Zgradbo naselja običajno proučujemo tako, da pozidane in nepozidane površine členimo glede na njihove lastnosti in funkcije. Podrobna analiza posameznih elementov je podlaga kasnejši sintezi, s pomočjo katere pridemo do celovitejših spoznanj o zgradbi naselja.

Pri analizi posameznih elementov naselja nas zanimajo le tiste njihove lastnosti, ki so pomembne pri oblikovanju odnosov.

Objekte v vasi ločimo po starosti in funkciji (stanovanjska hiša, gospodarsko poslopje, trgovina, šola itd.).

Pri posameznem objektu je pomembna oblika tlorisa, etažnost in orientacija objekta (pročelje hiše in vhod v hišo).

Pri prometnicah ločimo tranzitno cesto, to je tisto, ki prečka vas in notranje vaše ulice. Zanima nas njihov tloris in razvejanost.

Ostale nepozidane površine le evidentiramo in ugotavljamo njihovo razmestitev v naselju.

Elemente naselja opazujemo v naslednjih medsebojnih povezavah: gospodarska poslopja in stanovanjska hiša v okviru ene domačije tvorijo kmečki dom. Z razporeditvijo teh zgradb je določena oblika dvorišča in drugih površin v okviru ohišnice.

Pri nekmečkih domovih (brez gospodarskih poslopij) opazujemo razporeditev površin znotraj ohišnice (parcele): lega hiše, dvorišča in (ali) vrta.

Naslednje povezave znotraj naselja, ki tvorijo zgradbo, so še oddaljenost domov med seboj (gostota zazidave) in njihova odprtost ali zaprtost - med seboj in do prometnic (način gradnje). Proti cesti je lahko obrnjena sprednja, zadnja ali stranska fasada, prav taki pa so lahko tudi odnosi do sosedov, kar tvori različne ambiente. Ti odnosi so lahko različni glede na funkcijo prometnic, naravne razmere ali tudi socialni status prebivalcev.

Kot poseben odnos, povezavo elementov, obravnavamo razporaditev objektov glede na naravne razmere, kjer je v ospredju relief (oziroma strmina), na lego objektov in njihovo orientacijo pa lahko vplivajo še mikroklimatske (stalni vetrovi) in hidrografske razmere (zamočvirjenost, poplavljenost ipd.).

Specifičen značaj daje naselju lega objektov z javnimi funkcijami (zlasti cerkev). Glede na naselje kot celoto je ta lahko središčna, dominantna, robna. Lega teh objektov je pomembna v odnosu do prometnic in drugih nepozidanih površin: oblikovanje in pomen trga, odprt, nepozidan prostor med cerkvijo in naseljem ipd.

Zgradba naselja je lahko enostavna - opredeljuje jo ena vrsta odnosov, kar ji daje značaj jasnosti, preglednosti, čitljivosti. Običajno pa so naselja, tudi podeželska, kompleksnejša in nam poznavanje različnih odnosov med elementi pomaga in omogoča razmejiti območja različne notranje zgradbe in njihov pomen pri oblikovanju celote naselja.

Drug pristop izločanja, omejevanja konstitutivnih območij, ki oblikujejo naselje kot celoto (v smislu oblike), je členitev naselja glede na dejavnike, ki to obliko ustvarjajo. Gre za členitev na take dele, v katerih je še razpoznavna celota, njene kvalitete in odnosi, ki jo opredeljujejo.

Ta območja opredeljujejo različni elementi in odnosi in so lahko predmet nadaljnjega členjenja, vendar jih povezujejo značilnosti dejavnika, ki območje omejujejo.

Shirmacher (1978, str. 25-37) na podlagi osnovnih faktorjev izgradnje in oblikovanja mesta loči naslednja območja:

- topografska (določajo jih zlasti značilnosti reliefa),
- zgodovinsko - genetska (območja, nastala v različnih obdobjih)
- morfološka (oblikovne značilnosti, ki jih določajo razporeditev, merilo, oblika, konstrukcija, gradbeni materiali elementov),
- območja različne rabe.

S prekrivanjem, dopolnjevanjem teh območij, predvsem prvih treh in sintezo faktorjev, ki jih določajo, izloča Schirmacher oblikovna jedra mesta.

Ta metoda je primerna pri proučevanju mest, podeželska naselja so premajhna. Kljub temu to razmišljanje o območjih, razpoznavnih na podlagi osnovnih dejavnikov izgradnje naselja, upoštevamo kot okvir, v katerem analiziramo elemente in odnose. Razlike v zgradbi znotraj naselja povezujemo in preverjamo z razlikami v reliefnih razmerah, času nastanka in tipu objektov.

b) Katera časovna obdobja obravnavamo pri proučevanju zgradbe naselja, je odvisno od zastavljenega cilja, pa tudi od značaja naselja in pokrajine.

Hoyer pri analizi vasi Wulferode upšteva naslednja časovna obdobja kot pomembne razvojne faze naselja: do leta 1845, do konca 19. stoletja, do leta 1948/49, do 1966, do 1978 in do začetka osemdesetih let (Hoyer, 1983).

Pirkovič-Kocbek ugotavlja, da je dovolj nazorno, če razdelimo razvoj naselja na predindustrijsko, industrijsko in najnovejšo fazo (Pirkovič-Kocbek, 1979). Drozg pa obravnava morfologijo vaških naselij z upoštevanjem stanja leta leta 1900, 1950 in 1988 (Drozg, 1988).

Za namen naše naloge ustreza delitev na dve obdobji in sicer na agrarno dobo, ki jo potegnemo tja do leta 1945, saj je bilo koprsko zaledje vse do tedaj izrazito agrarno. Menimo, da so se vasi vse do povojnega obdobja razvijale postopno, v skladu s krajevnimi merili in se šele po tem letu (v notranjosti šele v zadnjih 15 letih) uveljavljajo povsem novi kriteriji pri lokaciji, orientaciji in oblikovanju zgradb.

c) Naselja (ali le njihovi ostanki) so zaradi relativne obstojnosti objektov pomemben zgodovinski vir, vir spoznavanja nekdanjih življenskih razmer, nekdanjih gospodarskih in socialnih odnosov v vasi (Lienau, 1986, str. 135).

Današnje, sodobne spremembe v oblikovanju naselja nam razkrivajo danšnje razmere in dejavnike ali obratno, na podlagi znanih

dejavnikov (gospodarski, socialni, demografski razvoj) ugotavljamo spremembe v obliki naselij (npr. Sedlar, 1974).

Pri pojasnjevanju značaja zgradbe (in oblike) posameznih naselij moramo biti pozorni na to, da se dejavniki oblikovanja naselja spreminjajo in imajo v različnih obdobjih lahko povsem drugačen značaj in pomen. Današnja funkcija naselja predstavlja le dejavnik sodobnih sprememb v izgradnji naselja, ne moremo pa z njo pojasniti celotne zgradbe naselja.

Namen naloge ni bil iskanje dejavnikov oblikovanja nekdanje (agrarne) podobe naselja, ne podrobno razkrivanje vzrokov današnjih sprememb. Ker so obravnavane vasi majhne, stopajo pri iskanju vzrokov obstoječega stanja v ospredje specifične, posamične, zgolj družinske razmere. Prav tako ni bil naš namen iskanje konkretnih razvojnih možnosti obravnavane vasi, zato smo le našteali dejavnike, ki smo jih razpoznali v razgovorih s prebivalci, nismo pa določali njihovega pomena ali jih prostorsko omejili. Vsekakor pa bi bilo poznavanje vseh zrokov sprememb pomembno pri usmerjanju nadaljnjega razvoja konkretnega naselja.

d) Naslednji korak pri spoznavanju podobe naselij je vrednotenje posameznih značilnosti, ki jo opredeljujejo. Lastnostim zgradbe naselja lahko pripisujemo različne vrednosti, stopnjo kvalitete pa ugotavljamo s postavljenimi kriteriji.

Kakšni so kriteriji, kje postavljajo mejo med kvaliteto in ne--kvaliteto, je odvisno tako od širših vrednot družbe kot od specifičnih meril, ki se oblikujejo znotraj posameznih strok, pa tudi od izhodišča in cilja vrednotenja.

Pomembno izhodišče pri postavitvi kriterijev je, ali izhajamo iz lokalnih meril ali upoštevamo neke splošne kriterije (najkvalitetneje v okviru vasi je lahko le povprečje v okviru širše regije).

Ker je naselje zelo kompleksen pojav, so tudi pristopi vrednotenja lahko zelo različni.

Schirmacher npr. analizira naslednje kvalitete zgradbe in oblike mesta oziroma njegovih območij:

- kulturne vrednosti (sem prišteva zgodovinske, dokumentarne, simbolne, umetnostne in didaktične vrednosti);
- oblikovne kvalitete (izrazna vrednost, posebnost, homogenost, skladnost, merilo, ravnotežje, jasnot, estetske vrednosti);
- humanistične vrednosti (dediščina, milje - kot ga vrednoti strokovnjak in prebivalec);
- funkcionalne vrednosti (ustreznost glede sodobnih zahtev);
- uporabne vrednosti (materialne, stvarne, namenska raba), (Schirmacher, 1978, str. 39-57).

V okviru vrednotenja naselij za potrebe revitalizacije vasi ocenjuje Marinko podeželska naselja (kot pozidan prostor) z naslednjimi skupinami parametrov:

- materialno stanje stavb in infrastrukture (ohranjenost materialov in nosilnih konstrukcij, infrastrukturna opremljenost);
- spomeniško - varstvena valorizacija;
- likovno - prostorska valorizacija (kulturna krajina, prostorske kvalitete naselja in arhitekture, likovne kvalitete naselja, zgradb in detajlov);
- stavbna dediščina (spomeniško - ambientalne, ekološke, sociološke in ekonomske kvalitete) (Marinko, 1979, str. 70-102).

Celovito vrednost, kvaliteto naselja (tako formalno kot vsebinsko) ugotavlja Marinko s seštevanjem posameznih vrednosti (ibid, str. 33-40). Tako seštevanje zabiše vse posebnosti med zelo različnimi kvalitetami, dobljena ocena je zelo splošna.

Primernejši način celovitega vrednotenja (oziroma ovrednotenja) je ta, da oblikujemo določeno izhodišče ali vrednostni sistem, ki postavi v ospredje (da večjo težo) določene kriterije. Ovrednotenje naselja s spomeniško - varstvenega zornega kota (čeprav upošteva tudi funkcijske in druge kriterije) pokaže drugačno sliko naselja kot v primeru, ko postavimo v ospredje urbanistične ali funkcijske kriterije. Pri opredeljevanju izhodišč revitalizacije ali ugotavljanju njene upravičenosti je tak pristop ovrednotenja uspešnejši.

Opozoriti je potrebno še na en nivo vrednotenja, ki iz dosedanjih razmišljanj ni razviden. Gre za prebivalce in njihovo vrednotenje lastnosti bivalnega okolja in naselja v celoti (tako s funkcijskega, estetskega ali širše - kulturnega zornega kota). Prav v okviru prenove in usmerjanja nadaljnjega razvoja naselij bi morali dati temu vrednotenju večjo težo, na kar opzarjajo tudi zahodnoevropske (zlasti nemške in avstrijske) izkušnje revitalizacije vasi (npr. Das Bayerische Dorferneuerungsprogramm, 1989).

Vrednotenju bivalnega okolja v mestih, kot ga izraža ravnanje in ocenjevanje prebivalcev, je bilo posvečeno že veliko pozornosti (npr. Mlinar, 19, Makarovič, 1980), medtem ko takih raziskav, ki bi obravnavale podeželska naselja (z upoštevanjem obstoječih značilnosti teh naselij - velikost, lego, opremljenost, funkcionalnost, izgled itd.) žal nismo zasledili.

V naši nalogi smo se vrednotenju, kot smo ga opisali zgoraj, izognili, ker so taka vrednotenja bolj predmet drugih strok (od umetnostne zgodovine in arhitekture do gradbene in komunalne stroke).

Določene vrednostne usmeritve prebivalcev smo izluščili posredno, preko opazovanja značaja prenavljanja obstoječih in oblikovanja novih delov vasi. Ugotovitve smo preverili v razgovoru z vaščani.

6. ZGRADBA VASI GRAČIŠČE

1. O vasi

Gračišče je centralna vas s 153 prebivalci in 56 hišnimi številkami (register, 1990). V vasi so osnovna šola, trgovina, pošta, gostilna, sedež krajevne skupnosti, benzinski servis, tedensko je v vasi zdravnik.

V povojnem času naselje ne beleži izrazite izgube prebivalstva, kar je značilnost večine naselij v zaledju priobalnih mest. Indeks gibanja števila prebivalcev v obdobju 1953-81 je 97, v zadnjem desetletju pa število postopno narašča. Tudi v zadnjih 120 letih je v vasi živelo v povprečju okrog 150 ljudi (leta 1869 115, leta 1910 193, leta 1931 167).

Indeks staranja je pod občinskim povprečjem in kaže na ostarelost prebivalcev (62 leta 1981), vendar je nad povprečjem tako krajevne skupnosti kot ostalih zalednih območij, kjer dosega vrednosti nad 100.

Podatki popisa prebivalcev leta 1981 beležijo še dva aktivna kmeta, tretjina aktivnih prebivalcev je bilo zaposlenih v sekundarnih, ostali pa v terciarnih in kvartarnih dejavnostih. 67 % gospodinjstev je imelo leta 1981 kmečka gospodarstva.

Vse do povojnega obdobja je bila vas agrarna in po Titlovi opredelitvi je sodila v območje ekstenzivnega gospodarstva, kjer se zaradi klimatskih razmer ni mogla razviti proizvodnja vrtnin za tržaški trg (kot bliže obali) (Titl, 1965, str.30). Ženske so posredovale v trgovini med notranjo Istro in Trstom (t.i. Šavrinke), moški so hodili na sezonsko delo v Trst.

Razen gostilne, trgovine in kovačije (za potrebe prevoznikov) ob tovorni in vozni poti iz Čičarije v Koper (čez Sočergo, Gračišče, Pridvor, Čežarje, Bertoke), v vasi ni bilo drugih dejavnosti. Te so prišle v vas šele po drugi svetovni vojni, ko so bili zgrajeni šola, združni dom, odkupna postaja kmetijskih izdelkov. Centralni kraj širšega območja je bil vse do tedaj Kubed

Relativno ugodne demografske razmere, intenzivna stanovanjska gradnja v zadnjem obdobju, centralne funkcije, ugodna dostopnost, kar vse zagotavlja ustrezen nadaljnji razvoj, je bil eden od razlogov za izbor prav te vasi.

Drug razlog je v tem, da je bila vas z odlokom občinske skupščine zavarovana kot kulturni spomenik (Uradne objave št.27/87).

Z odlokom so zavarovani tlorisni in višinski gabariti, obod starega vaškega jedra, komunikacijska mreže z glavno vaško ulico, vaški ambienti z značilno razporeditvijo domačij. Zavarovani so stanovanjski in gospodarski objekti, ki tvorijo značilne domačije z zaprtimi dvorišči in oblikovanimi portoni (Strokovne podlage za razglasitev kulturnih spomenikov v občini Koper, 1986). Iz določil odloka smo spoznali, da je vas ohranila vse značilnosti in kvalitete zgradbe agrarnega naselja, zato je primerna za vzorčno predstavitev njene zgradbe.

2. Lega vasi

Gračišče je vas v prehodnem svetu med kraškim površjem in flišnim gričevjem. Leži na ozkem prevalu med Lačno (452m) in Grižo (343m). Severno od tod, proti Kubedu, je nizek svet Lešče, na jugu pa manjše kraško polje - vala. V obeh predelih je njivski svet, na pobočju nad valo so vinogradi in travniki, pobočja Lačne prekriva gozd, na Griži so pašniki (karta št. 1 in 2).

Jedro vasi po reliefnih značilnostih lahko razdelimo v dva dela: del vasi na ravnem in del vasi v pobočju. Vas sega v severno pobočje Griže, ki ga prekrivajo travne površine in gozd. Na južno pobočje Lačne, kjer so vinogradi, manjše njive, sadna drevesa (prepletanje kultur v terasah) se vas v agrarni dobi ni širila. Iz lege je razvidna umaknjenost na kmetijsko manj pomembna tla, vendar na rob vseh kmetijskih površin.

Vas ima ugodno prometno lego, leži ob regionalni cesti Koper - Buzet. Jedro vasi - stara vas je od te ceste umaknjena, skrita za Grižo, izza katere je viden le cerkveni stolp.

V Gračišču se na regionalno cesto priključi cesta iz Movraža in cesta, ki povezuje vasi v notranjosti slovenske Istre.

3. Starost objektov

Glede na namen naloge in značaj vasi smo razvoj vasi razdelili na tri obdobja:

- objekti, zgrajeni pred letom 1945,
- zgrajeni v letih po vojni,
- zgrajeni po letu 1972.

Po starosti objektov se vas deli na tri območja (karta 3). Stara vas je zaključena celota na vznožju Lačne. (Stavbe, ki so bile med vojno požgane in po vojni popravljene, obnovljene, smo upoštevali kot zgrajene pred letom 1945, ker nas zanima njihova lokacija ne pa posamezne arhitekturne značilnosti.)

V obdobju po vojni so bili ob glavni cesti zgrajeni šola in zadružni dom z odkupno postajo in skladiščem. Ob cesti proti vasi je bilo zgrajenih nekaj stanovanjskih stavb kot nadomestna gradnja v vojni požganih hiš. Te stavbe se po obliki in merilu še ujemajo s tistimi v stari vasi, ker še ni bilo tujih vzorov.

Hiše, zgrajene v tretjem obdobju, ležijo posamično med staro vasjo in regionalno cesto ter ob njej in ne oblikujejo zaključene območja. (Hiše, zgrajene po letu 1972 so bile na karto vnešene na podlagi aerofoto posnetkov iz leta 1988, po tem letu so v vasi še tri novogradnje. Velikost tlorisa novih hiš ni v merilu.)

4. Funkcije in značilnosti objektov

Stanovanjska hiša v stari vasi je enonadstropna, zidana, neomešana, s položno streho (dvokapnico). Oblika tlorisa je pravokotnik. Vhod v hišo je na daljši, čelni fasadi. V tem delu hiše so tudi okna, medtem ko jih na ostalih straneh (zadnji in stranski

fasadi) praviloma ni. V pritličju hiše sta kuhinja in večnamenski prostor, v nadstropju sta dve sobi.

Gospodarsko poslopje je v nadaljevanju stanovanja, je del celotnega objekta, prav tako enonadstropen. V pritličju je prostor za živino, v nadstropju senik.

Vas je rastla tako, da so nov dom ali samo gospodarsko poslopje z eno stranico navezali na obstoječi objekt ali ga postavili tesno ob njega (v nizu ali pravokotno, odvisno od reliefa ali razpoložljivega prostora). Zaradi takega načina gradnje, pa tudi zaradi dedovanja, je lastništvo zelo prepleteno: gospodarsko poslopje v nadaljevanju stanovanjske hiše ni vedno v lasti prebivalcev stanovanjskega dela zgradbe, ti imajo lahko gospodarsko poslopje v nasprotni zgradbi ali sploh kje drugje v vasi. Zato težko govorimo o pravi obliki kmečkega doma, v tem primeru bi bil to stegnjeni dom. Take razmere tudi otežujejo ali sploh onemogočajo prilagajanje objektov današnjim zahtevam.

V vasi se zelo prepletata stanovanjska in gospodarska funkcija tudi zato, ker so prebivalci že v zadnjih petdesetih letih spreminjali gospodarsko poslopje v stanovanjsko (s prenovitvijo) ali obratno. Sodobno izboljševanje bivalnih razmer gre prav tako na račun gospodarskih poslopij: ta spremenijo v stanovanjska ali z rušenjem pridobijo prostor za druge namene (dvorišče, garaža).

Stavbe, zgrajene v tretjem obdobju, se od teh bistveno razlikujejo. Stanovanjska hiša je enonadstropna, a večja in višja kot prejšnje, običajno je podkletena. V tlorisu je pravokotnik, a razmerje med stranicami je bolj izenačeno kot pri prvotnih stavbah. Vhod v hišo je praviloma na zadnji strani. Hiša je dvostanovanjska, če ni podkletena so v pritličju klet, garaža in manjše stanovanje, stanovanje lastnika je v nadstropju, stopnišče je zunanje. Gospodarski objekt, če ga dom ima, je pritlična betonska zgradba z ravno streho, pomaknjena na rob parcele.

5. Prometnice

Po pomenu ločimo v vasi glavno cesto, ki jo povezuje z regionalno in notranje vaške ulice.

V stari vasi bi kot glavni lahko ločili dve vaški ulici: obodno, ki poteka mimo vasi po njenem vzhodnem robu (kot glavna je razpoznavna tudi iz katastrskega načrta), a je danes opuščena, zatravljena. Druga glavna ulica, ki ima to vlogo danes in je asfaltirana, se od obodne odcepi in se vije skozi vas, na koncu vasi pa se obe zopet združita. Notranje vaške ulice se na eni strani stekajo na glavno ulico, na drugi strani pa povezujejo vas s travnim in gozdnim svetom zahodno in vzhodno od vasi. Ob pomembnejših vozliščih glavne in stranskih ulic nastajajo razširitve, ki imajo vlogo manjših trgov (karta 5).

Novi objekti imajo praviloma lastno dostopno pot, ki se veže na glavno vaško cesto ali obstoječo poljsko pot.

6. Druge nepozidane površine v vasi

Vrta ali drugih zelenih površin kot dela ohišnice stara vas ne pozna. Posamezna drevesa znotraj naselja so del oblikovanja zaprtih dvorišč in ločevanja nizov zgradb. Manjše obdelovalne površine, ki jih lahko označimo kot vrt, so na severnem in vzhodnem robu naselja. Njive v terasah se prepletajo s trtami in sadnim drevjem.

Drugače je pri novih objektih, kjer je pred hišo vrt ali vsaj zelenica.

7. Značilnosti zgradbe, območja

Ze iz analize posameznih elementov naselja je razvidno, da moramo pri opisu zgradbe naselja ločiti staro vas od njenega novejšega dela.

V stari vasi lahko glede na značilnosti povezave elementov zgradbe ločimo dve različni območji. Osnovni dejavnik ločevanja je relief: po zgradbi se razlikujeta del naselja na ravnem in del naselja v pobočju.

Po prvem, najnižjem delu, poteka glavna vaška ulica. Domovi so tu postavljeni vzporedno drug proti drugemu ali pod kotom, tako da tvorijo notranje dvorišče, ki je ločeno od ceste. Stavbe se proti cesti obračajo s stransko, večinoma pa z zadnjo stranjo. Ker na tej strani praviloma ni oken, je občutek ločenosti še toliko večji. V tem najnižjem, ravnem delu sta tudi največji domačiji v vasi, domačiji nekoč najbogatejših kmetov, katerih vhod na dvorišče je zaprt s portonom.

Proti jugozahodu in severovzhodu se svet postopno dviguje. V pobočju je razporeditev objektov drugačna: postavljeni so v vzporednih nizih. V nizu so domovi povezani, čelne fasade so obrnjene proti nižjemu svetu.

Domove v nizu povezujejo notranje vaške ulice, ki so hkrati tudi dvorišča. Hiše so na ulico - dvorišče obrnjene s pročeljem, zadnji - slepi deli hiš pa tvorijo zunanji rob vasi. Niz objektov namreč z vzhodne in zahodne strani obkroža osrednji del vasi.

V severnem delu vasi so posamezni nizi ločeni med seboj tudi vertikalno. Zadnji del hiše je vkopan v pobočje in je streha le nekoliko nad nivojem dvorišča višjega niza.

Cerkev leži ob južnem vходу v vas in predstavlja mejo, preko katere se vas (vsaj v agrarni dobi) ni širila. Leži v višini osrednjega dela vasi, na najnižjem delu in tvori vrh trikotnika, ki ponazarja tlorisno zasnovu vasi (shema 1 v prilogi).

Nekateri avtorji (npr. Fister, 1986, Rozman, 1981) navajajo kot značilnost gradnje v Primorju odprtost proti soncu in zaščitnost pred burjo. Za to vas to ne velja, saj so hiše obrnjene tako proti severovzhodu kot jugozahodu. Orientirane so glede na

relief - s pročeljem so obrnjene proti središču vasi oziroma nižjemu svetu, na ravnem pa je za orientacijo pomemben odnos do sosedov in ceste.

O zgradbi novega dela vasi pravzaprav sploh ne moremo govoriti. Gre le za posamezne objekte, ki med seboj niso povezani. Hiše so odmaknjene od ceste in med seboj oddaljene, ločujejo jih travne površine, njive, vinogradi, sadovnjaki. Okolico hiše (ohišnico) oblikujeta dvorišče, v katerega se izteka dovozna pot in vrt pred hišo.

Edina značilnost, ki je skupna stari in novi vasi, je lega objekta glede na relief: tudi v novem delu vasi so ti postavljeni vzporedno s plastnicami, tako da je čelna fasada obrnjena proti nižjemu svetu, vendar s to razliko, da sta sedaj vhod v hišo in dvorišče na drugi, zadnji strani.

Tudi objekti s centralnimi funkcijami ne tvorijo zaključene celote. Značilnost novega dela vasi je torej izrazita individualnost, posamičnost.

Odnosi med elementi naselja, na podlagi katerih smo izločili opisane enote v zgradbi vasi, so:

- zazidanost: združuje gostoto zazidave in način gradnje, objekti so postavljeni posamično ali v nizih, ti so lahko razporejeni tesno skupaj ali med seboj oddaljeni. Za staro vas so značilni nizi in gosta pozidanost, za novo vas pa posamični objekti, redka pozidanost. Redka zazidanost pomeni tudi prisotnost zelenih ali drugih prostih površin.

- Položaj in orientacija objektov: hiša je odprta na ulico, ki je lahko glavna ali stranska ali na dvorišče (svoje ali skupno).

Pri spoznavanju zgradbe vasi se je izkazalo, da je za njeno oblikovanje pomemben tip stavbe. Specifičen značaj daje zgradbi stare vasi to, da ima hiša vhod in vsa ali večino oken na eni, sprednji fasadi, njej nasprotna stran pa je "slepa". S tako

stavbo so oblikovani izraziti enostranski odnosi. Sodobna hiša ima odnos do okolja na dveh straneh - vhod je na eni strani, pročelje hiše pa na nasprotni. Postavitev ob ulici in orientacija objekta imata zato drugačen značaj kot pri stari hiši in je zato tudi zgradba naselja, ki jo ti objekti oblikujejo, drugačna.

8. Nadaljnji razvoj vasi

V stari vasi je obnovljenih sedem stanovanjskih objektov. Ti ležijo praviloma na robu vasi, kjer je bil prostor za dozidavo, ali pa so v obnovljeno stanovanjsko hišo vključena tudi gospodarska poslopja (porušena in na njihovem mestu dograjen prizidek).

Obstoječa gospodarska poslopja ne ustrezajo današnjemu polkmetu. Zgrajena so bila za živino, ki je v vasi ni več, so pa kmetijski stroji, ki v ta poslopja ne morejo. Zato so marsikje preurejena (delno porušena) v lope.

Šest stanovanjskih hiš v vasi je opuščenih, v ostalih stavbah živijo ostarela gospodinjstva (otroci so se odselili in pomagajo hišo vzdrževati) ali podnajemniki (štiri gospodinjstva; hiše so v lasti občinske stanovanjske skupnosti ali prebivalcev, ki so si zgradili novo hišo).

Ti podatki povedo, da je stara vas že izgubila lastne razvojne potencialne. Prebivalci, ki so si zgradili novo hišo (nov del vasi) kot vzrok za novogradnjo navajajo dotrajanost in zlasti majhnost ter utesnjenost stare hiše.

Vas ni priključena na vodovodno omrežje, ker je v varstvenem pasu zajetja pitne vode in nima urejene kanalizacije. V novogradnjah so si naredili rezervoarje (kapnica ali dovoz vode s cisternami, ki je subvencioniran). V stari vasi taka oskrba ni mogoča, ker ni prostora za rezervoarje. Po vodo hodijo v zajetje na robu vasi, ob suši morajo do zajetja na robu vale.

Novе hiše imajo zgrajene greznice, v tesno zazidani stari vasi pa je težko ustrezno urediti odtokе odpadne vode, kar najbolj občutijo prebivalci nižjih, spodnjih delov vasi.

Majhnost objektov, gosta zazidanost in zaprtost vasi so značilnosti, ki jih prebivalci ocenjujejo kot nekvaliteto in pomenijo poglavitno oviro revitalizacije stare vasi.

Staro vas bo zato v vsej njeni gosti zazidanosti težko ohraniti. Vsekakor bi bilo najprej potrebno urediti komunalno infrastrukturo, nato pa izdelati take načrte prenove posameznih objektov, ki bodo ustrezali današnjim zahtevam po velikosti in urejenosti bivalnega in gospodarskega prostora. Potrebno bi bilo rušenje ali združevanje več objektov v eno bivalno enoto.

Čeprav vas ni priključena na vodovodno omrežje, ima pa zato ugodno dostopnost in zagotovljeno osnovno oskrbo, bo tudi v bodoče privlačen kraj za novogradnje. Zato bi bilo smiselno za nov del vasi izdelati zazidalni načrt, s katerim bi nekatere značilnosti zgradbe prvotne vasi prenesli tudi v ta del.

Novo naselje je odraz možnosti in želj prebivalcev, zato je pri nadaljnjem urejanju vasi potrebno upštevatı tudi značilnosti nove vasi: predvsem željo po ohišnici, razdaljo med hišami (to pa določajo tudi drugi predpisi o gradnji). Iz značilnosti zgradbe stare vasi zato ne moremo prevzeti strnjjenosti zazidave, povdarimo pa lahko druge lastnosti zgradbe: tip stavbe, tlasti pa lokacijo in osnovne značilnosti njihove razporeditve.

Stavbe naj bodo enonadstropne, v tlorisu naj imajo obliko iztegnjenega pravokotnika. Taka oblika je zlasti pomembna za gradnjo v pobočju, ker je v skladu z značilnostmi pokrajine (vzdolžen potek poti, dolge in ozke parcele, vzporedne s plastnicami). Današnje prevladujoče tipske objekte z značilno razporeditvijo prostorov (vhod na eni strani, bivalni prostori na drugi) prilagoditi značilnostim nekdanje kmečke hiše.

Gospodarska poslopja, ki stojijo sedaj samostojno in so različnih oblik, bi bilo potrebno navezati na stanovanjsko poslopje kot njegov sestavni del.

Po reliefnih značilnostih (naklonu) lahko nov del vasi, tako kot staro vas, delimo v dva dela: vas v pobočju in vas na ravnem - ob glavni cesti. Značilnosti zgradbe obeh območij stare vasi zato smiselno lahko prenesemo v nadaljnjo izgradnjo nove vasi.

V pobočju nad valo lahko uredimo nize stavb ob povezovalnih poteh, v katere naj se stekajo dvorišča. Začetki takih nizov so že podani z obstoječimi novogradnjami. Vrtovi naj bodo za ali pred stavbami (ne ob njih), tako da ločujejo nize med seboj. Pročelja hiš so obrnjena proti nižjemu svetu.

Okoli cerkve je potrebno ohraniti (preostali) prazen prostor in z nizi oblikovati nov trikotnik pozidave z vrhom v cerkvi.

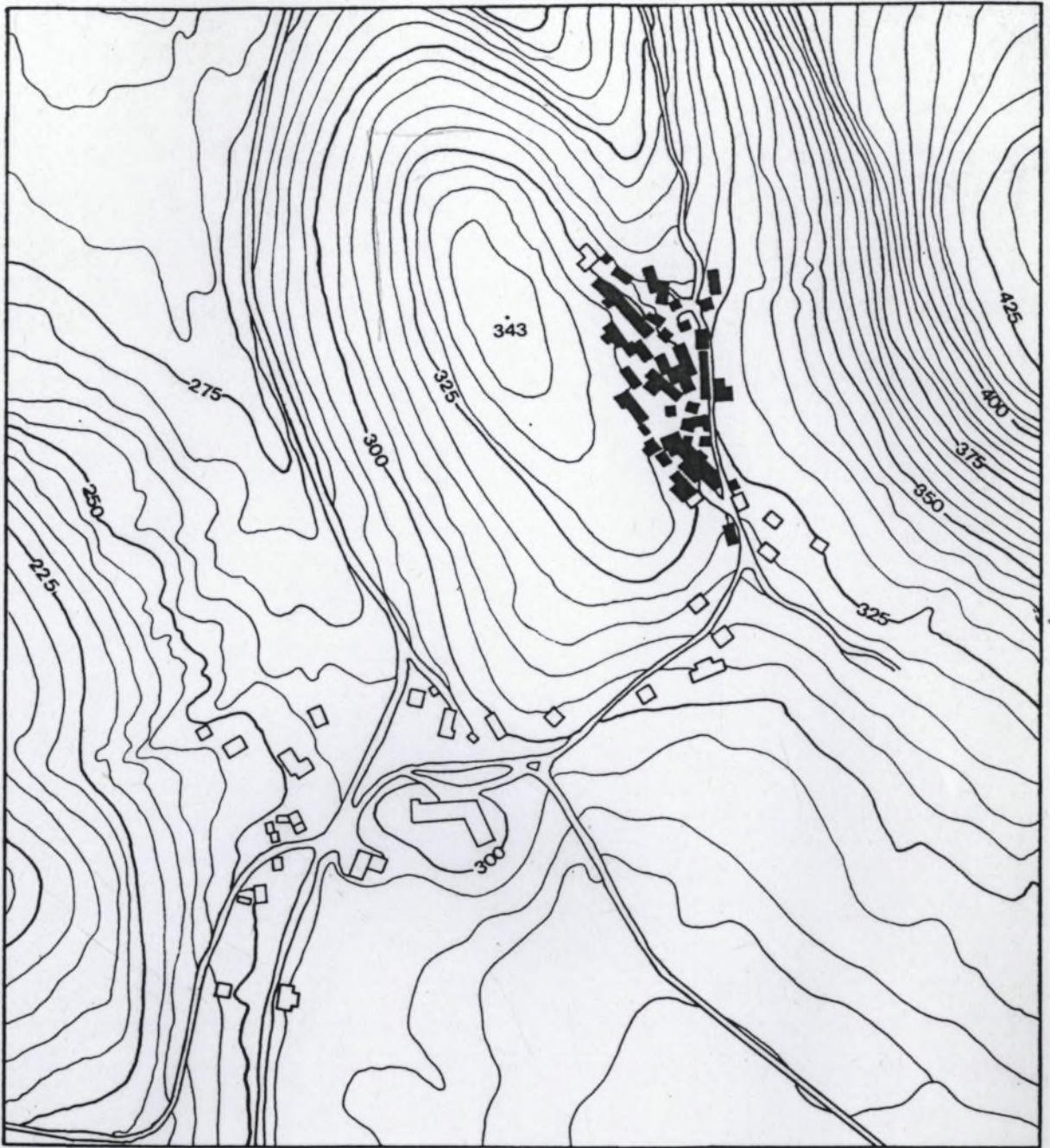
Pri urejanju spodnjega dela vasi, ob glavni cesti, bi lahko upoštevali značilnosti zgradbe jedra stare vasi: stavbe bi postavili tako, da so z zadnjo stranjo obrnjene proti cesti. Taka orientacija je možna zlasti zahodno od ceste, ker hkrati pomeni odprtost proti zahodu ali jugozahodu. Tako je npr. že postavljena zgradba gostilne. Ker tu ni izrazitega pobočja, sta lahko tloris in višina objektov poljubnejša, zato pa je potrebno bolj povdariti strnjenost in zaprtost. V ta namen je možna uporaba ograj (zidov) in portonov, ki so element tudi osrednjega dela stare vasi.

LITERATURA

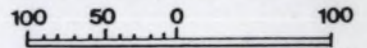
1. Born M., 1977, Geographie der landlichen Siedlungen, Stuttgart
2. Das Bayerische Dorferneuerungsprogramm, 1989, Kommunalpolitischer Leitfaden, Munchen
3. Drozg V., 1988, Morfologija vaških naselij, IGU Ljubljana
4. Durjava M., 1986, Načela oblikovanja slovenskih kmečkih naselij in arhitekture, Maribor
5. Fister P., 1979, Obnova in varstvo arhitekturne dediščine, Ljubljana
6. Fister P., 1986, Korpus slovenske arhitekture I, Zbornik ljubljanske šole za arhitekturo, FAGG Ljubljana
7. Fister P., 1986, Umetnost stavbarstva na Slovenskem, CZ Ljubljana
8. Fur das Dorf, 1983, Koln
9. Gabrijelčič P., 1985, Urejanje in varstvo kulturne krajine, FAGG Ljubljana
10. Hoyer C., 1987, Der Gestaltwandel landlicher Siedlungen unter dem Einfluss der Urbanisierung, Gottingen
11. Ilešič S., 1933, Kmetska naselja na Gorenjskem, Geografski vestnik IX, Ljubljana
12. Ilešič S., 1948, Kmečka naselja na Primorskem, Geografski vestnik XX-XXI, Ljubljana

13. Leben und Wirtschaften im Dorf, 1987, 1. Europäischen Dorferneuerungskongress, Krems - Stein
14. Lienau C., 1986, Geographie der landlichen Siedlungen, Westermann, Braunschweig
15. Makarovič J., 1980, Bivalno okolje in človekove vrednote, v Problemi stanovanjske gradnje v luči vrednot samoupravne družbe I, nosilec Z. Venta, FSPN, Ljubljana
16. Marinko J., 1979, Razvoj in revitalizacija slovenske vasi, FAGG Ljubljana
17. Marinko J., 1986, Tipologija ruralnih naselij v Sloveniji, FAGG Ljubljana
18. Melik A., Kmetška naselja na Slovenskem, 1933, Geografski vestnik IX, Ljubljana
19. Mušič V., 1980, Okviri načrtnega razvoja in urejanja, v Razvoj in urejanje vasi v Sloveniji, UI Ljubljana
20. Mihevc P., Opredeljevanje vsebine ruralnih naselij za potrebe usmerjanja njihovega razvoja, UI Ljubljana
21. Pirkovič-Kocbek J., 1979, Morfologija mest in drugih naselij, v Tipologija naselij, UI Ljubljana
22. Pirkovič-Kocbek J., 1982, Morfološka analiza mestnega prostora kot del strokovnih postopkov pri načrtovanju prenove, Varstvo spomenikov, XXIV, Ljubljana
23. Razvoj in urejanje vasi v Sloveniji, 1980, UI Ljubljana
24. Roberts K., 1987, The Making of the English Village, Harlow

25. Rozman T., Brataševc V., 1981, Analiza istrske arhitekture, Design studio MAK, Koper
26. Schirmacher E., 1978, Erhaltung in Stadtebau, Braunschweig
27. Schirmacher E., 1988, Stadtvorstellungen, Artemis Verlag, Zurich - Munchen
28. Sedej I., 1980, Stavbni tipi na Slovenskem, v Razvoj in urejanje vasi na Slovenskem, UI Ljubljana
29. Sedlar S., 1974, Vpliv urbanizacije na podobo in strukturo podeželskih mestnih naselij, Zavod za družbeno planiranje SRS, Ljubljana
30. Schwarz G., 1966, Allgemeine Siedlungsgeographie, Berlin
31. Strokovne podlage za razglasitev kulturnih spomenikov v občini Koper, 1986, MZVNKD Piran
32. Titl J., 1965, Socialnogeografski problemi na koprskem podeželju, Koper
34. Vresk M., Urbana geografija, 1980, Zagreb
35. Vrišer I., Urbana Geografija, 1984, FAGG, Ljubljana

GRAČIŠČE

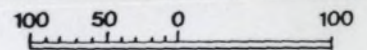
1. LEGA VASI

 jedro vasi-stara vas

 nova vas

GRAČIŠČE

2. RABA TAL

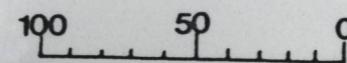
njiva	pašnik
travnik	v zaraščanju
sadovnjak	gozd
vinograd	zazidano

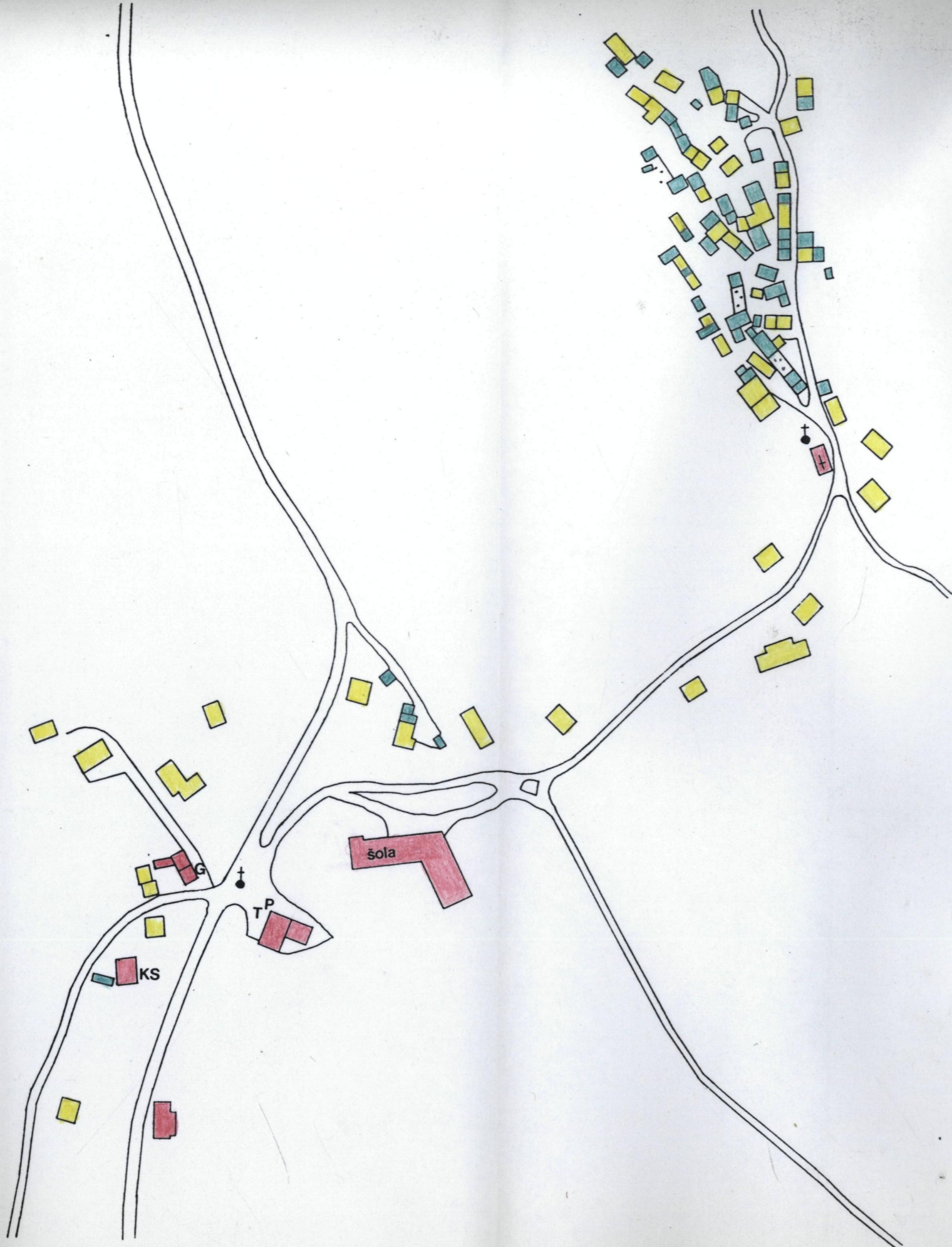

ZGRADBA NASELJA GRAČIŠČE

3. STAROST OBJEKTOV

- stara vas, zgrajena pred l. 1945
- obnovljeno
- zgrajeno med l. 1945 - 72
- zgrajeno po l. 1972
- ruševine

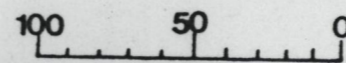

ZGRADBA NASELJA GRAČIŠČE

4. FUNKCIJA OBJEKTOV

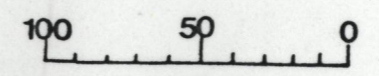
- stanovanjska hiša
- gospodarsko poslopje
- javne funkcije
- G gostilna
- T trgovina
- P pošta
- KS sedež KS

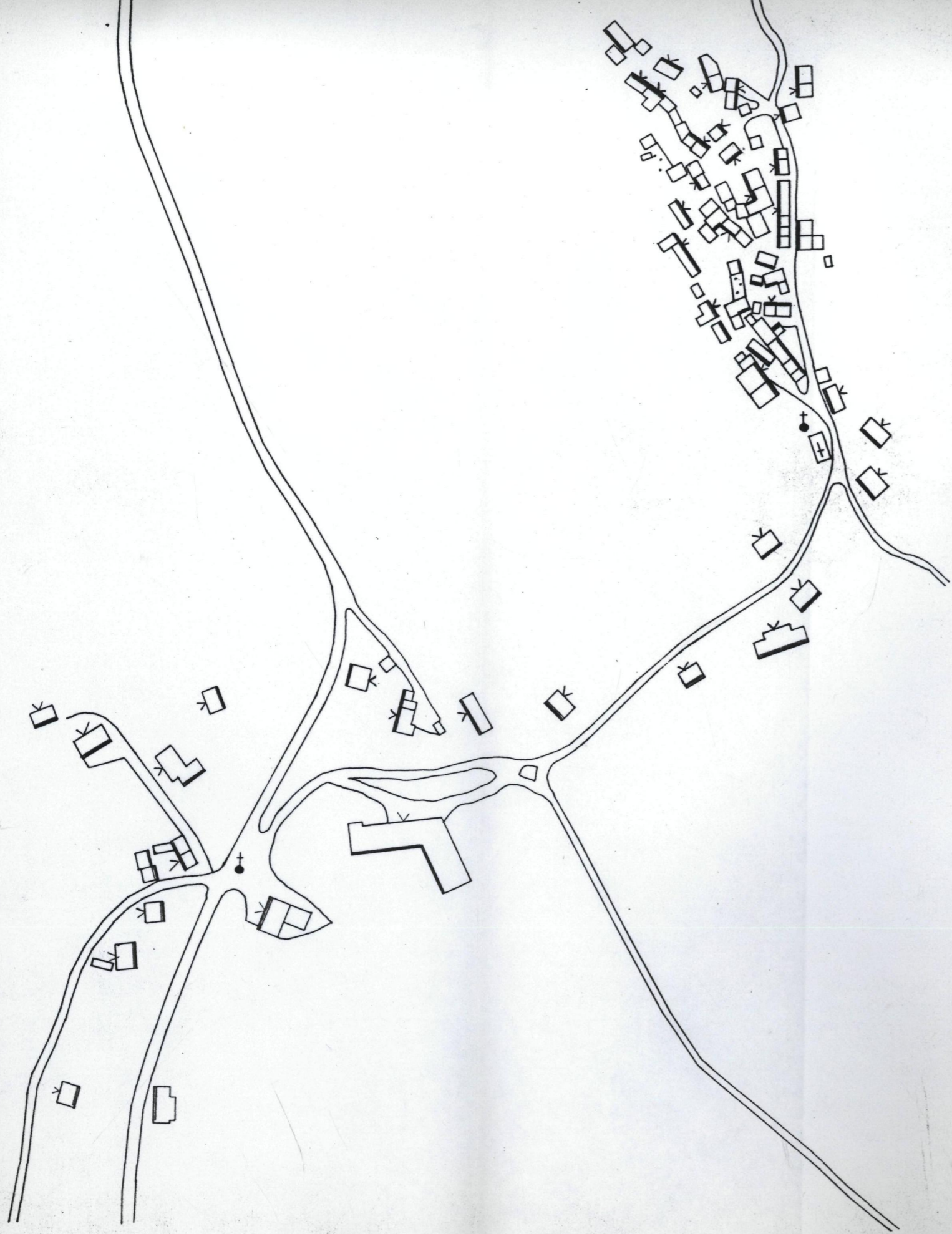

ZGRADBA NASELJA GRAČIŠČE

5. PROMETNICE
- regionalna cesta
 - lokalna cesta
 - glavna vaška ulica
 - nofranje vaške ulice
 - poljske poti
 - steze

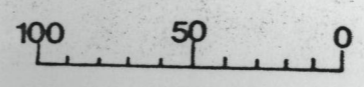

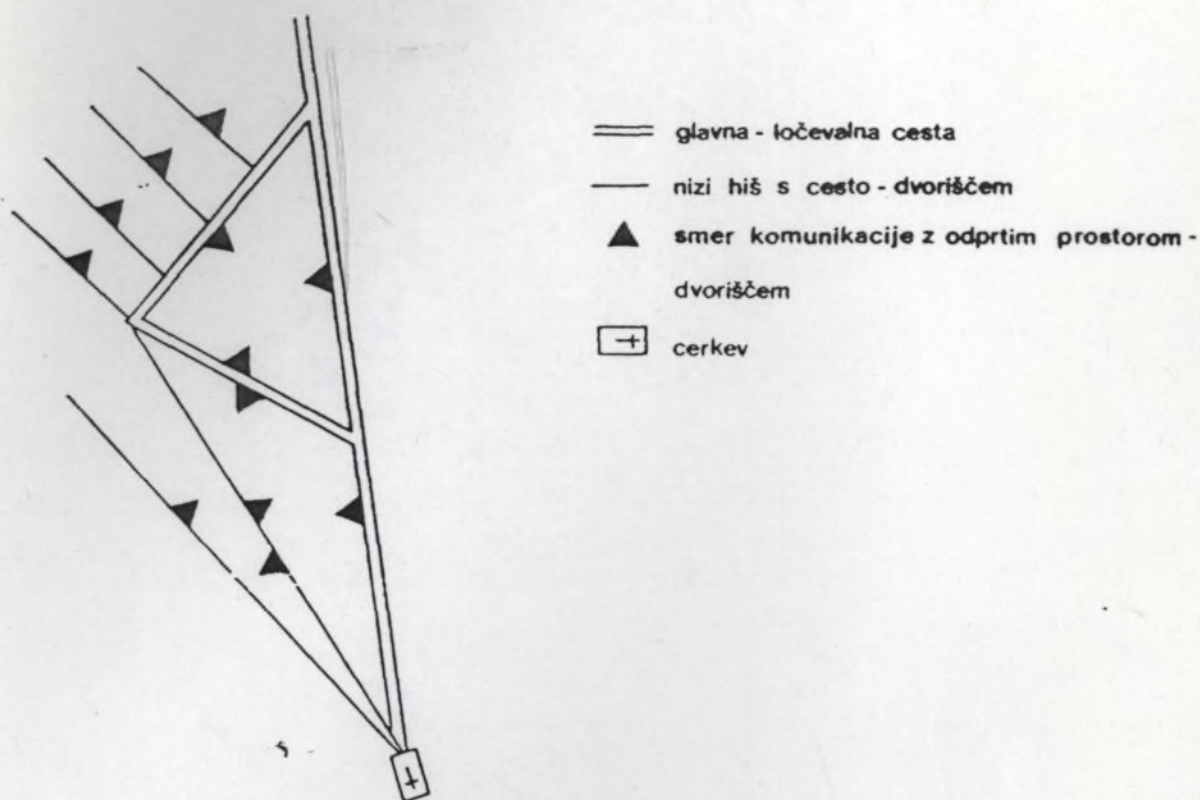

ZGRADBA NASELJA GRAČIŠČE

6. ORIENTACIJA OBJEKTOV

- pročelje hiše
- vhod v hišo

SLIKA : Gračišče - osnovne značilnosti zgradbe naselja